

PATRIOTIZEM V MLADINSKI KNJIŽEVNOSTI

1

O domoljubnosti v mladinski literaturi nameravam spregovoriti kot o problemu, ki ga zaznavam z zornega kota svojega dela in poklica; moj poklic mi namreč daje možnost, da mladinsko literaturo spremljam in jo hkrati neprestano primerjam z reakcijo otroka-bralca. Čar in privlačnost mladinske književnosti, pravzaprav literature nasploh, je vendarle tudi v tem, da daje možnost vsakomur, ki jo sprejema, ustvarjati si ob njej svojo podobo resnice, življenja, občutja, misli. Poglavitno zanj torej je, da sproža v človeku duhovne odzive; na tej osnovi človek odkriva sebe in življenje, sooča svojo resnico z resnicami, ki uravnavajo, oblikujejo življenje.

Pojem »patriotizem v mladinskem slovstvu« so razložili in njegovo zgodovino napisali odrasli, z mladinskimi knjigami ga sprejemajo otroci, toda o njihovi predstavi o tem pojmu vemo zelo malo. (Toda o tem pozneje.) Beseda patriotizem je grškega izvora (*patriōtēs* — sonarodnjak, *patris* — domovina) in pomeni ljubezen do domovine. Izraz patriotizem je v zgodovini spreminjal pomen vzporedno s spremembami v splošni kulturni, ekonomski in razredni strukturi družbe ter je zaradi tega razumljen zelo različno in tudi dostikrat protislovno. Zato ga označuje obeležje določene zgodovinske in družbene konstelacije, obdobja, v katerem obstaja. Tako razlaga patriotizem Splošna jugoslovanska enciklopedija.

Ko spremljamo patriotično miselnost v mladinski literaturi, se nam poleg drugih razkrivajo tudi značilnosti, ki jih ugotavlja enciklopedija. Med idejami, ki jih z zavzeto pedagoško miselnostjo širi meščansko prosvetljenstvo 18. stoletja, je patriotizem tisti, ki — izhajajoč iz idej francoske revolucije — polni strani najbolj vnetih piscev mladinskih knjig — filantropov; pojmujejo ga kot etično najvišjo vrednoto meščanstva. V raznih oblikah mladinske literature vidijo prikladno sredstvo za pedagoško in tendenčno prenašanje te vrednote na otroka. Z umetniškimi vrednotami ta smer nima nič skupnega in gre odločno v smeri poplitvenja literature in umetniških vrednot. »Ni ga bolj razširjenega manufakturnega blaga, kot so to knjige za mladino,« ugotavljajo že sodobniki (L. F. Gedicke 1787). Živ ostaja v tem času še čar naprednih, tudi patriotičnih idej prosvetljenstva, ki so s spremenjenimi političnimi razmerami v prvi polovici 19. stoletja izrinjene s pedagoškimi cilji monarhističnih in klerikalnih piscev. Spisi le-teh težijo v soglasje z vladajočimi strujami; romantično heroiziranemu patriotizmu se praviloma pridružuje sentimentalni element, ki se na naših tleh razbohoti v spisih epigonov Chr. von Schmidta in A. M. Slomška. Z ljudsko umetnostjo ti avtorji ne najdejo stikov, kakor tudi nimajo veliko skupnega z umetnostjo nasploh. I. Tavčar je imel po vsej verjetnosti v mislih prav to smer naše mladinske literature druge polovice 19. stoletja, ko je zapisal leta 1914 v

Slovenskem Narodu: »Káko naziranje sugerira (naša slovenska mladinska literatura) mladini? Bodi ponižna in pokorna, bodi miroljubna in krotka, spoštuj vse šribarje in ravnaj se slepo po njihovih ukazih . . . prenašaj vdano húdo in težave, móli in delaj. Če bi vsa ta naša mladinska literatura v eni noči zgorela, bi je ne bilo nič škoda.«

Začetek 20. stoletja je s Finžgarjevim romanom *Pod svobodnim soncem*, ki sicer ni bil namenjen mladini, pač pa je v vseh naslednjih desetletjih postal najljubše berilo mladine, narodno domoljubno idejo posredoval skozi prizmo zgodovinskega dogajanja. »Povejte našim ljudem, da naši očetje niso bili takšni hlapci, kot smo sedaj mi!« je bilo geslo J. Ev. Kreka, ko je opozarjal Finžgarja na zgodovinsko gradivo dr. Fr. Kosa. S tem zgodovinskim romanom »popularno romantične smeri« sta se uveljavila tudi na področju mladinske književnosti *zgodovinska snov in patriotizem, posredovan skozi prizmo te zgodovinske snovi*. Med obema vojnama pa se v mladinski književnosti zasidra tudi močno socialno občutje, ki nosi v sebi sicer rahlo zabrisano, a vendarle prisotno patriotsko zavest — npr. F. Bevk, V. Winkler z zgodovinskima povestma *Mladec* *Dragožit* in *Petelinje* pero nadaljujeta sočasno na tem področju s Finžgarjem ustvarjeno tradicijo. Zgodovinsko okolje, bujna zgodba in zanos ter klišejski psihološki liki glavnih junakov postanejo sredstva, s katerimi se nadalje uveljavlja patriotizem v mladinski književnosti.

Morda sta prav bujna fabula in psihološko dokaj preprost junak ustvarila most, preko katerega sta prišla do mladega bralca zgodovina in z njo domoljubna ideja. Dogodki pisano in bujno zasnovane fabule pa imajo, ker se gibljejo še na časovno odmaknjenem, torej nenavadnem prizorišču, nadih avanture, nadih pustolovščine. Kaže, da postajata zgodovinska snov in pustolovščina bolj ali manj stalni spremljevalki literarnih del, v katerih so prisotne patriotske ideje na področju mladinskega slovstva.

Beseda avantura je preko francoščine izpeljana iz latinskega *advenire* — kar pomeni pripetiti se, doleteti koga kaj, ne da bi oseba to hotela. V starih epih je s tem pojmom povezan čudežen, pravljichen dogodek, v obdobjih križarskih vojn pa zadobi z orientalskimi snovmi prizvok eksotike. Španski potepuški roman z avanturo označuje dejanje rahlo dvomljive, zato pa bolj zabavne vrednosti; — avanture ali pustolovščine v tem smislu se oprijemajo današnje mladinske knjige — medtem ko je v zgodovinski tematiki avantura ali pustolovščina povezana z zgodovinskim koloritom in zgodovinskim dogajanjem. Obdobje *conquiste* ali španskih zavojevalskih vojn vnaša v zgodovinsko gradivo sovražnost in nestrpnost do zavojevanih, to pa vodi do pačenja zgodovinskih resnic, kateremu se je pridružil še svetovnonazorski fanatizem. 16. stoletje s španskim osvajanjem Amerike postane neizčrpen vir snovi za zgodovinske povesti, tudi v Evropi 19. stoletja. Ustrezne zgodovinske snovi se znajdejo v tem času na nekakšnem razpotju, pri katerem ima ravnotežje med pustolovščino in zgodovinsko snovjo pomembno vlogo: bodisi, da se pisatelji naslonijo na zgodovinske dogodke in v ozadje teh dogodkov vnašajo tudi miselnost zgodovinskega časa, seveda rahlo romantično idealizirano, kakor je idealiziran tudi junak, nosilec dogajanja in domišljajska iznajdba pisatelja — to so zgodovinski romani W. Scotta, H. Sienkiewicza in našega F. S. Finžgarja, na katerega sta oba imenovana pisatelja močno vplivala —; ali pa ravnotežje porušijo preveč poudarjene živce

cefrajoče pustolovščine, ki pripeljejo običajno tudi do pačenja zgodovinske resnice in s tem do posredovanja svetovnonazorsko in nacionalno prenapetega patriotizma (K. May). Na taki svetovnonazorski in nacionalni nestrpnosti sta gradila patriotizem Hitler in nacistična stranka v Nemčiji med obema vojnama in ga deklarativno vnašala v sočasno nemško mladinsko literaturo.

Ko si poskušamo ustvariti podobo o današnji patriotični mladinski literaturi pri nas in v Evropi, lahko ugotovimo, da je težišče le-te v tistih deželah, ki so zadnjo vojno doživele kot vojno za nacionalno osvoboditev in kot revolucijo, tj. družbeno preobrazbo. Ideje, ki so zmogle ta boj in revolucijo, so dale pojmu domoljubnosti nove razsežnosti. Te razodevajo težnjo, da naj postanejo domovina, njeno bogastvo in lepote vir blaginje za vse ljudi, ki v njej živijo. Ustrezna koncepcija patriotizma dopušča strpnost do drugih narodov, ker je usmerjena humanistično. V teh deželah je v povojnem obdobju neprestano prisotna težnja, da bi se ideja boja in revolucije ter novega patriotizma uspešno prenesla tudi na rodove, ki teh preobrazb niso doživljali; tako postane mladinska literatura posredovalec teh teženj.

In prav v deželah, ki želijo intenzivno prenašati pridobitve revolucionarnih rodov preko mladinske literature, je nenehno prisotno večje ali manjše nezadovoljstvo z učinkom teh teženj, utelešenih v obstoječi mladinski literaturi, in nezadovoljstvo z umetniško kvaliteto teh tekstov. Nenehno je pričujoče nesorazmerje med zgodovinsko pomembnim dogodkom, osebnostjo ali idejo in nemočjo, izraziti vse te v umetniško prepričljivi obliki, ki bo otroku neizkrivljeno spregovorila o zgodovinskih, patriotičnih in političnih vrednotah.

Ali lahko vpliva pozitivna ideja sama po sebi na umetniško vrednost teksta? Odgovor je vsakokrat *ne!* Še posebej zato *ne*, ker ima mladinska literatura svojega bralca, ki iz svojega zornega kota sprejema te ideje. Lahko bi rekli, da mora literarni tekst na področju mladinske literature izpolnjevati dva izredno težavna pogoja: da je umetniško prepričljiva interpretacija tako ideje patriotizma kot otroških miselnih in čustvenih tal, v katera ustvarjalec idejo vsaja.

Na tej točki jih več obnemore kot uspe in v tej smeri spremljajo mladinsko literaturo etična rigoroznost ter didaktična tendenčnost, še posebej pri obdelavi zgodovinskega in zgodovinsko-biografskega gradiva.

Sovjetska mladinska literatura ima nedvomno na področju prenašanja idej revolucije in patriotizma v mladinsko književnost največjo tradicijo, pa kljub temu sovjetska kritika z njo ni povsem zadovoljna. Oblikovanje človeka, junaštvo, revolucija so glavne njene teme. Kljub potrditvam teh tem pa sovjetska kritika ugotavlja, da je estetska kakovost teh besedil nizka, nastajajo težave pri oblikovanju junakov, revolucionarjev; njihove podobe niso domišljene in njihovo duhovno obzorje komajda lahko služi kot vzor, niti ne ustreza normam o profilu socialističnega človeka.

Sovjetski pisatelji in teoretiki se zavedajo prednosti, ki jo ima književnost kot posredovalka patriotičnih idej in zgodovinskih dogajanj ter osebnosti, saj le književnost lahko naveže izrazit stik z otrokovim čustvenim svetom (vemo, da ima otrok v posebnem obdobju svojega razvoja izrazito čustven odnos do sveta).

Toda še vedno ostaja odprto vprašanje, kako? Kako najvažnejše ideje revolucije in domoljubja pretopiti v umetniško prepričljive podobe, ki naj bi ustrezale otrokovemu čustvenemu dožemanju? Sovjetski teoretiki dajejo v tej smeri mnogo navodil, ki preraščajo celo v recepte. Težnja teh je, dati sedanjim generacijam s preteklimi dogajanjem vzore.

Toda kakšen je v mladinski književnosti učinek takih vzorov? Naj otrpnemo od spoštovanja ali strahu? Naj si začenjamo postavljati barikade tam, kjer niso potrebne? Ali sploh potrebujemo glorificirane junake, okinčane z abstraktnim zanosom? Če literarno delo prikazuje revolucionarnega junaka, kako da je onemogočal nasprotnika od akcije do akcije, potem bralec mimo napete pustolovščine in zabave ne pridobi ničesar. Ali je potemtakem prav, da mladinsko slovstvo daje vzore, ki silijo k neposrednemu mehaničnemu posnemanju?

Vzhodnonemški kritik Walter Lewerenz govori o tem, kako je pisal šolsko nalogo »Slava žrtvam fašizma!« Ko se je vojna končala, mu je bilo 12 let. Teme naloge ni povsem razumel, zato je na konec gesla v naslovu namesto klicaja napravil vprašaj. Kot otroku se mu je zdelo umiranje za nekaj tako abstraktnega, kot je neoprijemljiva ideja, nesmiselno. Toda nalogo je do konca šolske ure *moral* napisati in v stiski je poiskal zatočišče v neprebavljenih frazah iz časopisov. Za nalogo je dobil slab red. Toda, ugotavlja Walter Lewerenz, cela generacija pred menoj, je našla odgovor na vprašanje, ki me je mučilo. Ta odgovor je spadal k vzdušju dobe, v kateri je ta napredna generacija živela in se borila, k vzdušju, ki je pomenilo: fašizem duhovno prerasti in ne samo odpraviti z vojno. Velika vprašanja, nadaljuje Walter Lewerenz, o nacionalni pomembnosti in patriotizmu postavljamo in nanje odgovarjamo, kadar hočemo mladino pridobiti. Zato razlikujemo mladinsko literaturo in berilo za mladino. Prepustimo torej odgovore na odločilna vprašanja literarnim delom, ki niso mišljena in niti ne napisana za mladino.

V tej točki se ta vzhodnonemški kritik približuje tezam, ki živijo tudi v »zahodnem bloku« in ki ugotavljajo, da postane mladinska knjiga lahko silno slabokrvna tisti hip, ko postane razlagalka domoljubnih in celo političnih idej. V sami naravi mladinske književnosti vidijo meje, preko katerih ta književnost ne prenese nikakršne idejne tendencioznosti, če naj ostane umetniška; izjema je čista zgodovinska tematika.

Ni nam potrebno, da se s temi hipotezami strinjamo, lahko pa jih kot vprašanje registriramo. Lahko vemo, da današnji in prihodnji rodovi potrebujejo duhovnih zakladov iz velike preteklosti, ne pa neposrednih vzorov, ki silijo prav tako k neposrednemu posnemanju. Idealizirani vzori trajno ne vlečejo. *Revolucionarno in patriotično dediščino sprejemajo nove generacije le, če bodo vedele z njo v svojem času kaj početi.*

Za nas ostaja odprto vprašanje: če literarni teksti na področju mladinske književnosti ohranjajo prihodnosti duhovne zaklade revolucionarne in patriotične dediščine, ki jo bodo novi rodovi vedno znova v skladu s svojim časom odkrivali — ali nam je po drugi svetovni vojni uspelo ustvariti taka literarna besedila? In s kakšnimi sredstvi dosega ustrezne učinke (če jih sploh dosega)?

(Se bo nadaljevalo)